

Uralica 1
Helsingiensa

Lähivertailuja 18

TOIMITTANEET
HELLE METSLANG
JA RIHO GRÜNTAL

HELSINKI 2008

Keskustelu või poleemika: Ahrens ja Wiedemann

HELI LAANEKASK

Oulu ülikool

1. Sissejuhatus

Käesolevat artiklit ja sellele eelnenud ettekannet pealkirjastades mõlkus mul meeles üks soome ja eesti keele vahelistest algelistest leksikaalsetest komistuskividest: tõlkida soome *keskustelu* eesti sõnaga *keskustelu* on mõnigi kord väär, sest eesti *keskustelu* on eelkõige vestlus, ühest-teisest-kolmandast jutlemine või kõige rohkem arupidamine, soome *keskustelu* aga märgib lisaks neile tähendustele sageli ka tõsisemat arvamuste vahestust või koguni poleemikat.

19. sajandi eesti grammatikakirjanduse kolm silmapaistvat ja eesti kirjakeele käekäiku mõjutanud saavutust on Eduard Ahrensi (1843, 1853), Ferdinand Johann Wiedemanni (1875) ja Karl August Hermann (1884) grammatikad. Keskendun järgnevas kahe esimese autori keeleõpetustele. Püüan põgusalt vaadelda seda, millisel määral Wiedemanni grammatika lähtub Ahrensi omast ja millistes osades Wiedemanni teos Ahrensi seisukohtadega polemiseerib või neid edasi arendab. Wiedemanni ja Ahrensi seoste on varemgi korduvalt viidatud (nt. Ariste 1971: 59; Kasik 1999: 68–77; Ross 2003: 13–14; Pajusalu – Sutrop 2005: [V–VI]; mitmel puhul Alvre 1975, 1993 ja Help 1989), kuid spetsiaalkäsitlust mulle ette juhtunud pole. Kasutan Ahrensi grammatika teise, täiendatud trüki (Ahrens 1853) eestikeelset tõlget (AG), mille on avaldanud Kristiina Ross aastal 2003. Et olen praegu tõlkimas Wiedemanni grammatikat eesti keelde, siis olen Wiedemanni grammatikat tsiteerides-refereerides kasutanud seda valmimas olevat tõlget, leheküljeviited

on siiski 1875. aasta originaalväljaandele (WG). Keelenäited olen siinses artiklis edastanud põhiliselt tänapäevases ortograafias.

2. Tunnustus Ahrensi

Wiedemann hindas Ahrensi grammatikat kõrgelt: tema arvates algas Ahrensi grammatikast, mis esmalt ilmus 1843. aastal ja täiustatuna kümme aastat hiljem, "täiesti uus ja parem ajajärk eesti keele uurimises". Ta kirjutab tunnustavalt, et Ahrensil oli olnud julgust lahku lüüa senisest konventsionaalsest kirjakeelest, nn. kirikukeelest, ning tagasi pöörduda rahvakeele juurde, ja seda mitte ainult keelekasutuses, nagu olid mitmed teinud juba varemgi, vaid ka grammatikakäsitluses. Edasi ütleb ta:

Ahrens jätkas järjekindlalt Knüpfferi poolt alustatud teed, tuues esile olulisi analoogiaid võõrkeeltest üksnes soome, mitte aga ladina või saksa keelega. Et ta oli samaaegselt ka eesti koguduse pastor sellises Eesti piirkonnas, kus räägitakse kõige reeglipärasemat ja järjekindlamat tallinna keelt, ja kuna ta oli väga kannatlik, arukas ning samas piisavalt enesekindel, et end mitte võõrast arvamusest mõjutada lasta ja mistahes autoriteete kummardada, siis on ta loonud suurepärase ja täiesti iseseisva grammatika, mis erineb kõigist varasematest *toto coelo* ja on hiljemgi ületamatuks jäänud. (WG: 17.)

Ahrensi lingvistilisi seisukohti tundis Wiedemann läbinisti. Ahrensi grammatika teise trükki lisatud mahuka uue, süntaksiosa on tol ajal veel Tallinna gümnaasiumi ülemõpetajana töötav Wiedemann juba käsikirjas kriitiliselt läbi vaadanud, nii et Ahrens on saanud ta märkusi arvesse võtta ja tänab teda eessõnas, mis on dateeritud aastaga 1852 (vt. AG: 271). Edasi on Wiedemann Peterburi Teaduste Akadeemia kirjavehetajaliikmena, kakskümmend aastat enne iseoma eesti keele grammatika ilmumist, avaldanud akadeemia bülletäänis pika ja üksikasjaliku artikli Ahrensi grammatika kohta (Wiedemann 1855). Hiljem, juba akadeemikuna, on ta eraldi saksakeelses kirjutises, mis ilmus Tallinnas

eesti kultuurile nii tähendusrikkal aastal 1869 ja liitus käimas oleva kirjaviisipoleemikaga, veel kord eraldi avaldanud oma üldiselt pooldava seisukoha Ahrensi uue ortograafia suhtes (Wiedemann 1869). Artiklis "Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache", mis ilmus Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes, on muuhulgas puudutatud Ahrensi grammatika seisukohti keelevigade ja eesti kirjakeele murdelise baasi suhtes (Wiedemann 1873). Nii Ahrensi kui ka teiste oma eelkäijate seisukohti on Wiedemann valgustanud oma grammatika sissejuhatuse peatükis "Ajaloolist" (WG: 1–49). Lisaks sellele leidub omamoodi kahekõnet Ahrensiga ka selles, kuidas Wiedemann on lahendanud neid rohkeid probleeme, mis kerkisid esile siis, kui Wiedemann eesti keele grammatikat kirjeldas ja tõlgendas, tehes seda taotluslikult võimalikult hõlmava eesti murdematerjali põhjal.

Ahrensi poolt grammatikas ja mujalgi väljendatud seisukohtade tugevuseks on Wiedemann pidanud kokkuvõttes järgmisi momente: 1) eesti keele järjekindlat kõrvutamist soome keelega (mitte enam saksa või ladina keelega); 2) autoriteedikartmatust, s.t. julgust lahku lüüa senisest konventsionaalsest kirikukeelest ja seda keelt rahvakeelest lähtuvalt kritiseerida; 3) Ahrensi elukohta (Kuusalu kihelkond, kus Ahrens elas ja töötas ja mille keeletarvitusele ta oma grammatikas toetub, kuulub Wiedemanni arvates Eesti just selle piirkonna hulka, kus räägitakse kõige reeglipärasemat ja järjekindlamat tallinna keelt); 4) uue eduka ortograafia loomist, mis on võimaldanud eristada kiriapildis seni täiesti ühtmoodi välja näinud, kuid ometi erinevaid vorme; 5) uudset morfoloogiakäsitlust, eriti keeleomast käänete süsteemi ja loomulikke, olulisi tunnuseid (nt. astmevaheldust e. mutatsiooni) silmas pidavaid käänd- ja pöördkondi; 6) esmakordset ulatuslikku süntaksikäsitlust. (Vrd. Wiedemann 1855 ja WG: 17–49).

Paradoksaasel kombel on Wiedemann leidnud põhjust Ahrensi seisukohti edasi arendada või Ahrensiga polemiseerida sageli just neistsamadest seikadest lähtudes.

3. Eesti keele kõrvutamine soome keelega

Juba 1855. aasta arvustuses oli Wiedemann kritiseerinud Ahrensi grammatika avaväidet, nagu oleks eesti keel soome keele tütar, s.t. paiknevat soome keele suhtes nagu tuletatud keel algse keele suhtes (Wiedemann 1855: 672). Wiedemanni meelest ei tohiks eestlasi pidada teisenenud soomlasteks ja kaks sugulaskeelt on pigem koordinatsioon-, mitte alluvussuhtes. Kiites küll Ahrensi järjekindlust eesti keele võrdlemisel soome keelega, jääb Wiedemann ikkagi arvamusele, et paiguti Ahrens liialdab ja respektierib soome keelt liiga palju: mõnigi asi tunduvat Ahrensile laiduväärne vaid seetõttu, et see on teisiti kui soome keeles (WG: 17–18).

Toomas Help on sel puhul tabavalt üldistanud: Wiedemann vastandas end ühelt poolt 19. sajandi algupoole baltisaksa radikaalidele (ka Ahrensile), kes kasutasid viiteid soome keelele selleks, et eemalduda senisest saksa- ja ladinapärasest keelekirjeldustraditsioonist. Teiselt poolt aga ei olnud Wiedemann sama meelt ka nende 19. sajandi kolmanda veerandi rahvusliku ärkamisaja keeleteadlastega (nt. Mihkel Veske, Carl Robert Jakobson), kelle jaoks eesti keele grammatika oli soome keeleõpetuse parafras osalt keelepoliitilistel põhjustel (saksa keele mõjuvõimu vähendamiseks), osalt aga seoses võrdlev-ajaloolise meetodi maksvuselepääsemisega (vrd. Help 1989: 22).

Wiedemanni arvates ei kõlba soome keele grammatikakirjelduse meetod eesti keele grammatikaesitusele eeskujuks muuhulgas selle tõttu, et soome kirjakeel on juba enam-vähem välja kujunenud ja tuntud ning soome murdeidki rohkem uuritud, samal ajal kui eesti kirjakeel veel otsib oma aluseks olevat murret ja eesti murdeid pole piisavalt kirjeldatud (WG: I–III). Ta kirjutab:

Võrdluseks ei piisa mitte paarist parajasti juhuslikult esiplaanil olevast ning seetõttu tuntumast murdest, vaid üksikuid keeli peab tundma ja vaatlema nende kogu ulatuses ja kõikides varieetides. Soome keele osas on viimasel ajal selles suhtes juba tegutsetud: on uuritud eri piirkondade rahvakeelt ja ajakiri “Suomi” on avaldanud nende uurimuste väga huvitavaid tule-

musi. Eesti keele puhul olen käesolevas grammatikas teinud esimese katse kirjeldada keelt laiemas ulatuses, kui seda seni on tehtud. (WG: IV–V.)

Wiedemann siiski harrastab oma grammatikas eesti keele kõrvutamist soome keelega (ja teistegi keeltega), kuid teeb seda üksnes siis, kui tema arvates on nii võimalik eesti keele nähtusi näitlikumalt ja arusaadavamalt esitada (WG: V; vt. ka Laanekask 2006: 172–173).

4. Autoriteedikartmatus

Julge ja iseseisva mõtlemisvõime pahupool on liigne eneseusaldus ja riiakus. Neid kaht nuriomadust heidab Wiedemann (kes teadlasena oli ka ise autoriteedikartmatu ja järeleandmatu, kuid Ahrensil leebemal moel) mitmeti Ahrensil ette:

See, mida Ahrens väidab, on kindlasti õige ja nii räägitakse, aga mõndagi sellest erinevat on **ka** õige ja nii räägitakse **ka**. Et autor seda eitas ja talle omase teravusega tagasi lükkas, on küllap olnud peamine põhjus, miks ta grammatikale sai osaks vastu-seis. (WG: 18.)

Wiedemann käsitleb sel puhul muuhulgas oma grammatika sissejuhatuses tasakaalukalt ühelt poolt Ahrensi ja teiselt poolt Friedrich Robert Faehlmanni, Johann Friedrich Helli, Rudolf Gustav Hollmanni ja August Hollmanni seisukohti seoses eesti keele deklinaerimisega ja süntaksiga. Ta näitab iga keelemehetugevaid ja nõrku pooli ning seda, kuidas Ahrenski kriitikat arvesse võttis (WG: 19–25). Ahrensi poleemilise raamatu “Zur Ehtnischen Declinationslehre” (1848) sisuks on Wiedemanni sõnutsi “vastuvaidlemine, milles Ahrensil on enamasti õigus, kuigi ta oleks võinud sedasama öelda ka vähema teravusega ja kibedusega” (WG: 24). Siiski on Ahrens samas raamatus esitanud uue ja parema deklinatsioonivormide liigituse. Varasem, Ahrensi grammatika esimeses trükis olnud deklinatsioonisüsteem oli Wiedemanni arvates kaootiliselt järjestatud ja sellele tehtud etteheited olid õigustatud (WG: 24).

5. Ahrensi elukohast ja eesti kirjakeele murdelisest baasist

Eesti murdeid ja eesti keele suurt territoriaalset variaablust kirjeldades leiab Wiedemann, et tallinnaeesti murretest võib kõige puhtamaks, konsekventsemaks ja tüüpilisemaks pidada Kesk-Eestimaa murret, milles puuduvad soome ja tartueesti segatised ja lääne-eestilised kõrvalekalded analoogiast. Seda keelt, mis kõige paremini sobib tallinnaeesti grammatika aluseks, räägitakse umbes Eestimaa keskel, kus puutuvad kokku Lääne-Harjumaa, Virumaa ja Põhja-Järvamaa. Ahrensi kodukoht Kuusalu paikneb just selles piirkonnas ja seetõttu on Ahrens talitanud õigesti, kui ta oma tallinnaeesti grammatikas on lähtunud just sellest keelekujust. Kuid nagu käesolevas artiklis juba varem viidatud, pole Wiedemann rahul Ahrensi suhtumisega murretesse. Ka ütleb Wiedemann õigusega, et eestlastel ei ole veel üldist kirjakeelt ja katsed senist kaht kirjakeelt ühendada pole seni õnnestunud. (WG: 75–79.)

Siin ongi üks suuri ja põhimõttelisi erinevusi Ahrensi ja Wiedemanni grammatika vahel. Ahrens väitis varasematele põhjaeestilistele grammatikakirjeldustele ja Arnold Friedrich Johann Knüpfferi kogutud murdematerjalile toetudes, et murretel ei ole grammatika seisukohast mingit tähendust (vt. AG: 84, 227–230). Ta keskendus oma grammatikas teadlikult põhjaeestilisele kirjakeelele, tallinna keelele, toetudes seejuures vaid ühele põhjaeestilisele murdele ja kritiseerides senise kirikukeele muid murdejooni: ta püüdis luua normatiivset grammatikat. Muud Põhja-Eesti murded, lõunaeestilise kirjakeele (tartu keele) ja Lõuna-Eesti murded jättis Ahrens kõrvale, mööndes küll, et tartu keeles “on säilinud palju ehedaid soome sõnu ja vorme, mis Tallinna murdest on kadunud, nii et hea Tartu-eesti keele grammatika oleks kõigile eesti keele sõpradele teretulnud nähtus” (vt. AG: 83–84). Wiedemann seevastu peab eesti keele kaasaegse seisundi kirjeldamist ja variaabluse ulatuslikku arvessevõtmist grammatikas väga tähtsaks. Täpse ja põhjaliku keelekirjelduse olemasolu on Wiedemanni arvates oluline nii võrdlev-ajaloolise keeleuurimismeetodi edaspidisel kasutamisel kui ka tulevase ühise ja stan-

dardse eesti kirjakeele väljakujundamisel. Ühise kirjakeele loomisel on tema arvates tähtis roll kirjameestel endil. Oma grammatika deskriptiivset meetodit põhjendades kirjutab ta muuhulgas nii:

Et kirjamehed võiksid valitava keelevormi üle otsustada teadlikult, mitte üksnes juhuslike, väliste põhjenduste abil (nagu sünni- või elukoht), on möödapääsmatult vajalik, et autorid tunneksid mitte üksnes seda dialekti, mille keskel nad on üles kasvanud, vaid teisigi murdeid, ja just selles osas võib käesolev grammatika neile abiks olla. (WG: 80.)

Tulevase ühise kirjakeele tuumaks sobib aga Wiedemanni arvates siiski just eelmainitud Kesk-Eestimaa murre (mida temagi oma grammatikas kesksena käsitleb) kui suhteliselt kõige reeglipärasem ja järjekindlam, seega ka koolides nii emakeelena kui ka võõrkeelena kõige lihtsamalt õpitav ja õpetatav (WG: 80).

6. Häälendus ja kirjaviis

Ahrensi pakutud uut eesti ortograafiat pidas Wiedemann kindlalt paremaks kui senist vana kirjaviisi. Kuid see ei tähenda, et ta oleks Ahrensi kirjutusviisi tingimusteta ja mööndusteta omaks võtnud. Oma grammatika sissejuhatuses on ta eesti ortograafia kujunemist ja kaasaegset seisuhäljalikult iseloomustanud (WG: 27–49), rõhutades eriti, et Ahrensi poolt kasutatud häälenduslähedasem ortograafia on autoril võimaldanud täpsemalt kirjeldada eesti keele morfoloogiat:

Ahrensi ortograafia eelis on täiesti kindlalt see, et eesti keele vormiõpetust on sellise ortograafia abil võimalik konstrueerida palju lihtsamalt ning esitada palju selgemalt ja ülevaatlikumalt. (WG: 38.)

Eriti pooldab Wiedemann Ahrensi kirjaviisiuuenduste seast pikkade ja lühikeste konsonantide ja vokaalide kirjutamist vastavalt kas ühe või kahe tähega ning järgsilbi *o* kirjutamist *u*-ga vastavalt põhjaeestilisele hääldu-

sele. Ahrensi kirjaviisi puuduseks peab ta *õ* ja palatalisatsioonimärgi puudumist, velaarpalataalse nasaali märkimist *ng* ja *ngg* abil (*kangas* : *kangga*) ning seda, et vokaalidevahelist lühikest leenis-*s*-i ei ole eristatud fortis-*s*-ist. Tema isiklik seisukoht tollal keelepoliitiliselt nii teravas vaidlusküsimuses on üsna pragmaatiline: ortograafia on seda parem, mida täpsemalt, selgemalt ja lihtsamalt ta eristab kõneldud keele häälikuid, ning selles suhtes olevatki Ahrensi ortograafia olemasolevatest parim ja seda võiks praktikas eelistada. Kuid hädavajalik selline eelistus ometi polevat:

On keeli nii laialdase kirjandusega, millist eesti keeles küllap kunagi olema ei saa, nende keelte kirjaviis aga põhineb foneetilistel ja teaduslikel printsiipidel veelgi vähem kui eesti keele oma mistahes perioodil. Kui lugeja saab loetust aru, siis on lõpuks täitsa ükskõik, mis vormis talle seda pakutakse. Rahvaraamatutes võiks niisiis sama hästi kasutada ka mitte Ahrensi, vaid mingit muud ortograafiat, pidades seejuures silmas vaid puhtpraktilist vaatevinklit: milline kirjaviis lubaks võimalikult kiiresti lugema õppida, nii et et koolilapsel jääks teiste õppeainete jaoks rohkem aega. (WG: 43–44.)

Leksikonis ja grammatikas peabki Wiedemann soovitavaks foneetilist kirjaviisi. Kui keegi tahab sõnaraamatust järele vaadata, milline eesti sõna vastab sellele või teisele sõnale tema emakeeles, siis ei piisa talle, kui ta saab teada, kuidas sõna välja näeb, ta tahab teada ka, kuidas see sõna kõlab. Ning seejärel tahab ta sageli ka juba osata seda sõna edasi anda selles ortograafias, mida ta kasutab, ega taha sattuda hätta seeläbi, et hääldab sõna valesti ja põhjustab kõige kummalisemaid arusaamatusi. Ning grammatikas saab vormiõpetust esitada seda selgemini, mida järjekindlam ja hääldusele vastavam on ortograafia (WG: 44).

Teamegi, et Wiedemann kasutas oma eesti keele alastes teostes foneetilist kirjaviisi, mis on lähedane tema kaasaegse saksa keeleteadlase Karl Richard Lepsiuse (1810–1884) foneetilisele alfabeedile. Lepsius soovitas oma tähestikku kirjakeelela rahvaste keele ülesmärkimiseks 1855. a. ilmunud teoses “Das allgemeine linguistische Alphabet” (Ariste 1971: 52,

Wiedemann 2002: 17). Velaarpalataalset nasaali märgib Wiedemannil punkt *n*-i peal, palatalisatsiooni osutab akuudimärk konsonandi järel (*l'*, *n'*, *t'*, *s'*, *r'*), vokaalidevahelise leenis-*s*-i märgiks on *z* (*iza*, aga *istuma*), pikki vokaale märgib kriips vastava vokaali kohal, diftongi märgiks on kaareke diftongi all. Võru murde eripäraste häälikute tarvis on olemas oma märgistus. Wiedemanni ortograafia erineb niisiis Ahrensi ortograafiast vägagi tunduvalt.

Siinjuures on huvipakkuv, et Wiedemann, nagu ka Ahrens, ei pea vajalikuks teise ja kolmanda välte eristamist kirjapildis¹ (välja arvatud klusiilide teatud positsioonid), kuigi Wiedemann, erinevalt Ahrensis, (eeskätt tänu Jakob Hurdale ja Võru murdele) eesti keele kolme vältet kuulis ja eristas. Wiedemanni arvates ei olnud küsimus hääliku pikkuses, vaid silpide erinevas rõhus: kerges ja raskes rõhus (sks. *der leichte und der schwere Accent ~ Ton*, vt. WG: 130–144, vrd. ka Help 1989: 23–27). Kerge aktsendi näitena toob ta nt. vormid nagu *laimata* 'tadeln', *mõista* 'verstehē', *taevas* 'der Himmel', *hoone* 'das Haus', *ahju* 'des Ofens', *istu* 'sitze', *linna* 'der Stadt', *kasti* 'des Kastens' ja raske rõhu näitena vastavad nüüdses tavaterminoloogias kolmandavältelised vormid *laima* 'tadele', *mõista* 'verstehen', *taevas* 'im Himmel', *hoone* 'des Hauses', *ahju* 'in den Ofen', *istuda* 'sitzen', *linna* 'in die Stadt', *kasti* 'in den Kasten' (WG: 135).

Ka laadivaheldusega ja klusiilide vältevaheldusega kaasas käivaid vältemuutusi on Wiedemann kirjeldanud kerge ja raske aktsendi terminites. Nii nimetab ta kergeaktsendilisteks vorme, mis tänapäeva mõistes on nõrgaastmelised, nt. *karata* 'springen', *usu* 'glaube', *võidan* 'ich siege', *paadi* 'des Bootes', *jala* 'des Fusses', *patu* 'der Sünde', *kinnas* 'der Handschuh', *riie* 'das Kleid', raskeaktsendilisteks aga vastavaid tugeva astme vorme: *karga* 'springe', *uskuma* 'glauben', *võitma* 'siegen', *paati* 'in's Boot', *jalga* 'in den Fuss', *pattu* 'in Sünde', *kindas* 'im Handschuh', *riide* 'des Kleides' jne. (WG: 135–136.)

Wiedemann on teraselt tähele pannud ka eesti keele trohheilist rütmiskeemi (mida ta näitlikustab noodipikkuste abil) ning väidab,

¹ Kasutan siinkohal lihtsustades traditsioonilisi termineid, põhjalikum käsitlus vt. nt. Hint 1997, Viitso 2003.

et vormistikus vastab ühele raskerõhulisele silbile kaks kergerõhulist. Raske rõhu tekkimine ei seostu ilmtingimata sõnade häälikulise koostisega, vaid selle põhjuseks võib olla soov säilitada trohheilist rütmiskeemi, kirjutab Wiedemann, tuues näiteks vorme, kus teine, rõhuta silp on välja langenud: esimese raskerõhulise silbiga vormid *aknate* (sõnast *aken*), *hirmsamad* (sõnast *hirmus*), *õigused* (sõnast *õigus*, soome *oikeus*) on Wiedemanni järgi just samasuguse neljataktilise trohheilise rütmiga nagu neljasilbilised kergerõhulise algussilbiga sõnad *haganate*, *ilusamad* või *kogudused* (WG: 136).

Mõlemat Wiedemanni tähelepanekut, nii kerge ja raske rõhuga seotut kui ka viimatikirjeldatut, nn. mooradega seotut, on nüüdisaegses eesti foneetikas viljakalt ja polemiseerivalt edasi arendatud (nt. Eek – Help 1986, Hint 1997). Miks Wiedemann aga siiski ei pidanud vajalikuks seda eesti keele nii olulist omapära kirjas täpsemalt märkida? Ta ise seletab seda järgnevalt (WG: 142–144).

1. Kaasrõhu koht jääks ikkagi märkimata, kuigi vale, kolmandal silbil (mis ju tavaliselt on kaasrõhu koht) olev kaasrõhk sõnades *armastamata* või *õpetajate* (õige neljanda kaasrõhulise silbi *armastamata*, *õpetajate* asemel) oleks kõrvale veelgi vastuvõtmatum kui pearõhu raskuse-kergeuse eristamata jätmine (*linna*, *linnna*).

2. Põhjaeesti murretes on kerge ja raske rõhu eristamine minimaalne, eriti selles murdes, mida ta oma grammatikas põhiliselt kirjeldab. Wiedemann ütleb, et seda erinevust kuulevad väga vähesed, isegi siis, kui sellele tähelepanu juhitakse. Ta ise olevat seda erinevust tundma õppinud alles lõunaestlaste seas viibides, kuigi on eesti keelt kuulnud ja rääkinud lapsest saadik. Ka Ahrens seda erinevust ei kirjeldavat.

3. Väga paljudel juhtudel märgib rasket ja kerget rõhku juba häälikute kvaliteedi erinevus (nt. *nahka*, *naha*, *lehte*, *lehe*, *kaske*, *kase*, *vaatan*, *vaadata*, *viibida*, *viivin*, *raipe*, *raibe*, *kiikuda*, *kiigun*, *anda*, *annan*, *tõmban*, *tõmmata* jne.); juhtude üle, kus erinevus on vaid kvantitatiivne, saab otsustada analoogiale ja reeglitele toetudes.

4. Eesti murretes esineb rasket ja kerget rõhku erinevalt ja siin oleks märkimises vajalik samasugune kokkulepe nagu ühise kirjakeele suhtes,

kirjutaja ei saa toetuda üksnes oma kodukandis kuuldule. Raske-kerge rõhu eristamine kirjas muudaks Wiedemanni arvates kirja pildi just sama kirjuks, nagu see parajasti oli muude sõnavormide osas. Kõike häälikutesse puutuvat kirja pildis kajastada oleks tarbetu ning Wiedemanni arvates jookseb eesti keeles piirjoon vajaliku ja tarbetu vahel nii, et kerge ja raske rõhu märkimine kirjas on tarbetu. Kui rõhku edaspidi eristada soovitakse, eelistaks Wiedemann kasutada teistes keelteski tuntud aktsendimärki. Sellega tähistaks ta pigem sõna esimest kausrõhku kui algussilbi rasket rõhku.

7. Morfoloogiakäsitus

Ka morfoloogiakäsitluses kõnnib Wiedemann omi radu. Tüveastmevaheldust ehk mutatsiooni on Ahrens kirjeldanud morfoloogia osana, Wiedemann on mutatsiooni kirjelduse paigutanud foneetika ossa. Ahrens, kes oli oma morfoloogilistelt vaadetelt peaaesjalikult nominativist, s.t. pidas tähtsaimaks vormiks ainsuse nominatiivi (ja verbi puhul imperatiivi ainsuse 2. pöörde tüve), räägib **tenuatsioonist ehk nõrgenemisest** ja **firmatsioonist ehk tugevnemisest**. Tüveastmevahelduse ehk mutatsiooni alaliigid on Ahrensil vastavalt elisioon (tüvekonsonandi väljajätt: *nahk* : *naha*; *puhka* : *puhata*; ka nt. *lep* : *lepa*) ja insertsioon (tüvekonsonandi lisamine: *puhas* : *puhta*; *tohi* : *tohtida*), assimilatsioon ehk sarnastumine (klusiili muutumine sugulasliikvidaks, nt. *kumb* : *kumma*) ja dissimilatsioon ehk eristumine (liikvida muutumine sugulasklusiilikis, nt. *hammas* : *hamba*), emollitsioon ehk pehmenemine (tugeva tüvekonsonandi üleminek suguluses olevaks nõrgaks konsonandiks, nt. *kult* : *kuldi*; *talb* : *talva*; *oota* : *oodata*) ja induratsioon ehk tugevnemine (nõrga tüvekonsonandi üleminek suguluses olevaks tugevaks konsonandiks, nt. *luige* : *luike*; *kõlgas* : *kõlka*; *loobi* : *loopida*). (Vrd. AG: 113–117.)

Wiedemann (WG: 144–158) rõhutab kõigepealt, et astmevahelduse esinemine eesti keeles on ebaühtlane, sest juba sõna algvorm võib muredega olla kas tugev või nõrk (*pihk* või *pihu*, *hoobama* või *hoowama*, *viirg* või *viir*, *pandma* või *panema*) ja vastavalt sellele neis kas on või ei ole

üldse mutatsiooni. Teiseks märgib ta ära Võru murdes esineva astmevahelduse kui rikkalikuma ja mitmekesisema, võrreldes põhjaeesti murretega. Kolmandaks on ta loobunud Ahrensi peenest, ühest vormist lähtuvast jaotusest (mille pelk kokkuvõtte grammatikas hõlmab mitmeid lehekülgi, tõlkes vähemalt 5), ning räägib vaid tugevatest ja nõrkadest vormidest, kirjeldades nähtust lihtsa tabeli abil (WG: 147), mis üsnagi palju meenutab tänapäevaseid astmevaheldustabeleid eesti keelt sihtkeelena esitatavates õpikutes:

Tugev vorm	Nõrk vorm
<i>pp, tt, kk</i>	<i>p, t, k</i>
<i>p, t, k, s</i>	<i>b, d, g, z</i>
<i>b</i>	<i>v, või langeb välja</i>
<i>d, g, z</i>	langevad välja
<i>b, d, g, s (z) lühikese vokaali või sugulasliikvida järel</i>	langevad välja ja liikvida kahekordistub
<i>hk, sk, ht</i>	<i>k ja t kaovad</i>

Käändsõnade deklinatsioonidesse jagamisel on Ahrens oma grammatika teises trükis arvesse võtnud ainsuse nominatiivi silpide arvu ning ainsuse ja mitmuse partitiivi lõpphäälikud, saades nii neli deklinatsiooni. Kolmes esimeses deklinatsioonis on ühesilbilised sõnad ja neljandas deklinatsioonis kahe- ning enamasilbilised sõnad. Sõnatüüpidesse (klassidesse) jaotamisel on ta arvestanud lisaks ka türevokaali, samuti astmevaheldust ja muid tüvemuutusi. Sõnaklasse on Ahrensil kaheksateist. Esimeses deklinatsioonis on ainsuse partitiivi lõpus vokaal ja mitmuse partitiiv pole *id*-lõpuline, sõnaklasse on kolm (nt. *laev, asi, ema*). Teises deklinatsioonis on ainsuse partitiivis *-t* või *-d* ja mitmuse partitiivis *-i* (sõnaklasse taas kolm, nt. *keel, käsi, tuli*). Kolmandas deklinatsioonis on partitiivis ainsuses *-d* ja mitmuses *-id* ning sõnaklasse on vaid üks (nt. *maa*). Kõige rohkem sõnaklasse (kokku üksteist, nt. sõnad *jumal, noorik, harjas, haljas, vaagen, aasta, ahne, ase, pime, vaene, hooletu*) on neljandas deklinatsioonis, kus partitiivis on ainsuses *-t* ja

mitmuses *-id*. (Vrd. AG: 120–153.) Ahrensi deklinatsioonisüsteem on üldiselt loogiline ja seda kasutas ka Carl Robert Jakobson oma “Kooli Lugemise raamatus” (Alvre 1993: 205). Lastel võis siiski olla raske mõista, miks liigitas Ahrens sõnad nagu *asi*, *ema*, *käsi* või *tuli* ühesilbiliste hulka (vt. AG: 121–122).

Wiedemann (WG: 350–410) on noomenid jaganud kaheksasse deklinatsiooni. Temagi võtab aluseks ühelt poolt ainsuse nominatiivi silpide arvu, teiselt poolt aga sõnade käitumise ainsuse nominatiivis, genitiivis ja partitiivis ning mitmuse partitiivis. Esimesse deklinatsiooni kuuluvad ühesilbilised konsonandiga lõppevad sõnad (nt. *jalg*) või kahest lühikesest silbist koosnevad sõnad (nt. *kala*). Nende sõnade ainsuse genitiiv ja partitiiv lõpevad sama vokaaliga ja mitmuse partitiivi lõpus on mingi teine vokaal või *-sid* (*-si*). Ka kahe- või enamasilbilised konsonandiga ja kaasrõhulise silbiga lõppevad sõnad (nt. *usklik*, *kodanik*) kuuluvad esimesse deklinatsiooni. Teise deklinatsiooni on Wiedemann paigutanud *i* väljalangemise tõttu ühesilbiliseks muutunud sõnad (*keel*) või kahe- silbilised lühikese esisilbiga sõnad (*meri*); viimane konsonant nendes sõnades on alati kas liikvida või leenis-*s* (viimane Wiedemannil *z*), ainsuse genitiivi lõpp on *-e*, partitiivis *-t* või *-d* ja mitmuse partitiivis *-i*. Ka kolmandas deklinatsioonis on kas *i* väljalangemise tõttu ühesilbiliseks muutunud sõnad või lühikese esisilbiga kahesilbilised sõnad, kuid nende viimane konsonant on *s* või *z*, mis ainsuses genitiivi *-e* ja partitiivi *-t* (*-tt*) ees ära jääb, pluraali partitiivi *-i* ees aga säilib (nt. *õiz*, *kõrs*, *käzi*). Neljandasse deklinatsiooni kuuluvad Wiedemannil ühesilbilised vokaaliga lõppevad sõnad, mille ainsuse nominatiiv ja genitiiv on ühesugused, partitiivi lõpus on *-d* ja mitmuse partitiivis kas *-id* (mille ees pikk tüvevokaal lüheneb) või *-zid* (*maa*). Siia kuuluvad ka vastavad võõrsõnad (*komitee*). Viiendasse deklinatsiooni kuuluvad vokaaliga lõppevad kahe- või enamasilbilised sõnad, kusjuures kahesilbiliste sõnade esimene silp on enamasti pikk (*aasta*). Siia kuuluvad ka konsonandiga lõppevad kahe- ja enamasilbilised sõnad, mille lõppsilp on rõhuta (*noorik*, *sügavam*). Nende sõnade ainsuse genitiivis on kas sama vokaal kui nominatiivis või siis taastub nominatiivis väljalangenud vokaal, partitiivi lõpp on *-t* ja

mitmuse partitiivis *-id*. Astmevahelduse (Wiedemanni terminites: erineva rõhutamise ja erinevate vormide, tugeva ja nõrga) olemasolu korral on genitiiv tugevas, partitiiv nõrgas astmes (*tütre, tütart*), vastupidi kui esimeses deklinatsioonis. Kuuendasse deklinatsiooni on Wiedemann koondanud *as-*, *es-*, *is-* ja *us-* lõpulised sõnad, mille ainsuse genitiivis on *-e*, partitiivis *-t* ja pluraali partitiivis kas *-id* või *-i* (*sõrmus, kogudus*). Siia kuulub ka *ne-* lõpuliste sõnade enamik (*patune, inimene*). Seitsmendas deklinatsioonis on Wiedemannil *as-*, *es-* ja *is-* lõpulised sõnad, mille genitiivis *s* vokaali ees välja langeb, partitiivis on ainsuses *-t* ja mitmuses *-id* (*võõras, kadakas*). Kaheksas deklinatsioon sisaldab ebareeglipäraselt käänduvaid sõnu ja need on esitatud alfabeetiliselt reastatud loendina.

Näeme niisiis, et Wiedemann on Ahrensi deklinatsioonisüsteemi edasi arendanud. Oluline on, et ta arvestab astmevaheldusega mujalgi kui klusiilide puhul ja paneb tähele ka murdevariante käänamises (nt. mitmuse osastava *sid-* ja *si-* lõpp või tartukeelsed vormid). Muuhulgas on Wiedemann loobunud Ahrensi sõnaklasside mõistest (tõsi, deklinatsioonidesiseseid alajaotusi leidub temalgi) ja teoretiseeritud “ühesilbilisusest”, ka on ta eri deklinatsioonina esitanud *ne-* ja *s-* sõnad (praeguse kooligrammatika V käändkond). Viimase talitusviisi otstarbekuses on ka kaheldud (nt. Alvre 1993: 2005). Kumbki autor pole aga tarvilikuks pidanud astmevaheldusega ja astmevahelduseta noomenite eristamist eri käändkondadesse.

Käändeid on Ahrensil 11 (AG: 118–164): kolm nn. flektiivset (definitiiv e. tänapäeva nominatiiv), relatiiv (e. genitiiv) ja indefinitiiv (e. partitiiv) ja üheksa sufiksilist: essiiv, faktiiv (e. translatiiv), illatiiv, inessiiv, elatiiv, allatiiv, adessiiv, ablatiiv ja viimasena karitiiv (e. abessiiv). Essiiv on Ahrensil alati tugevaastmeline nagu tema kodumurdes ja soome keeleski. Wiedemann (WG: 321–338) esitab käändeid 10: nominatiiv, genitiiv, infinitiiv (e. partitiiv), inessiiv, illatiiv, elatiiv, adessiiv, allatiiv, ablatiiv ja faktiiv (e. translatiiv). Komitatiivi ei käsita ta veel käändena selle lõpu *-ga* kaassõnalise loomu tõttu, abessiivi ja instruktiivi vorme käsitleb ta adverbide hulgas, nagu ka terminatiivi ja essiivi vorme, pidades nende esinemust eesti keeles suhteliselt harvaks ja ebaühtlaseks (WG: 322).

Verbidest rääkides väidab Ahrens, et eesti keeles on tegelikult vaid üks konjugatsioon, kuna fleksioon on peaaegu sama ja erandeid põhjustab üksnes mutatsioon. Verbitüveks peab ta imperatiivi ainsuse teist pööret. Kuid “et tugevast vormist nõrka moodustada on palju lihtsam kui nõrgast tugevat”, siis on tema arvates praktilistel kaalutlustel otstarbekam käsitleda verbitüvena *ma*-infinitiivi tüve, mis on alati tugevas vormis. Ahrens esitab kuus verbiklassi (tänapäeva mõistes pöördkonda), võttes liigitusaluseks tüve silpide arvu, tüvekonsonandid ja astmevahelduse. Mooduseid on Ahrensil neli nii aktiivis kui passiivis: imperatiiv, indikatiiv, optatiiv (= tingiv kõneviis) ja infinitiiv ehk määramata moodus, *Modus Infinitivus* (AG: 171–182).

Wiedemann (WG: 436–437) liigitab verbid konjugatsioonidesse (millele on olnud käepärane viidata sõnaraamatus), kuigi möönab, et need pole sisult võrdsed saksa või ladina keele konjugatsioonidega. Pöördkondi on temalgi kuus, lisaks veel seitsmes, erandlike verbide pöördkond (WG: 490–539). Liigitusalus on enam-vähem sama mis Ahrensil. Erinevusi on muuhulgas konjugatsioonide reastamises, nt. Ahrensi neljas verbiklass, kahe- ja enamasilbilise tüvega astmevahelduseta verbid, on Wiedemannil esimene konjugatsioon, sest see on tema sõnutsi kõige lihtsam ja kõige suurema tegusõnade arvuga pöördkond (WG: 490). Infinitiivist kui eraldi moodusest on Wiedemann loobunud, esitades vastavaid vorme verbaalnoomenite all. Tingiv kõneviis kannab tal juba nime *konditsionaal*. Ta esitab oma verbiparadigmas eraldi kõneviisina relatiivi ehk kaudsust väljendava kõneviisi, nt. jaatavas kõnes preesensi vormid *paluma, paluva, paluvat, paluda* ja preteeritumis *palunud* (WG: 480–483). Ka Ahrens on selliseid vorme oma grammatika süntaksiosas maininud (nt. AG: 412: *ma nägin ühe hobuse mööda mineva / minevat; sa ütlesid ennast lese oleva / olema*), kuid pole neid omaette kõneviisiks pidanud. Wiedemann (WG: 472–473) on kõnevii-side hulgas maininud ka potentsiaali, mis Põhja-Eesti murretest oli siis juba kadunud, kuid mille vorme leidis vanemas kirjakeeles ja aktiivses kasutuses veel Lõuna-Eestis. Wiedemanni verbikäsitle juures torkab silma seegi, et ta võrdleb noomeni- ja verbivorme omavahel ning leiab,

et tegusõna imperatiivi ainsuse 2. pööre on samasugune nagu noomeni ainsuse genitiiv ja tegusõna infinitiiv (= *da*-infinitiiv) vastab nimisõna ainsuse infinitiivile (=partitiivile) (WG: 437 jj.).

Olgu veel mainitud, et Wiedemanni derivatsioonikäsitlus (WG: 158–321) on tunduvalt põhjalikum kui Ahrensil (AG: 208–226).

8. Süntaksist ja – kokkuvõtteks

Süntaksist kirjutades on Wiedemann (WG: 573–660) küllalt sageli toetunud oma eelkäijale Ahrensile. Kuid siingi polemiseerib ta Ahrensiga eriti objekti käsitluse osas, täpsustades aga ka täis- ja osaaluse ning täis- ja osaöeldistäite reegleid. Juba eessõnas on Wiedemann (WG: VIII) maininud Jakob Hurda suurt abi süntaksiseikade täpsustamisel. Sellest ja ka muudest võrdlust väärivatest momentidest Ahrensi ja Wiedemanni grammatikates loodan edaspidi kirjutada täpsemalt.

Pealkirjas sisalduvale poolküsimusele vastates võime vist teha järelduse, et Wiedemann küll pidas Ahrensiga nõu, niisiis vestles ehk keskustes temaga, kuid enamasti siiski vaidles ehk polemiseeris.

Kirjandus

AG = **Ahrens, Eduard 2003**: Eesti keele Tallinna murde grammatika. – Kristiina Ross (toim.), Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200, lk. 75–429. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Ahrens, Eduard 1843: Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialekts. **Theil 1, Formenlehre.** Reval.

Ahrens, Eduard 1853: Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: Kluge und Ström.

Alvre, Paul 1975: Sada aastat Wiedemanni eesti keele grammatikat. – Keel ja Kirjandus 18, 12, lk. 715–726.

Alvre, Paul 1993: Eduard Ahrens grammatikuna ja keeleuendajana. – Keel ja Kirjandus 36, 4, lk. 199–211 ja 5, lk. 277–281.

Ariste, Paul 1971: Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, soome-ugri keelte kateeder.

- Eek, Arvo – Help, Toomas 1986:** Rütminihked eesti keele kujunemisloos. Preprint KKI 45. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Help, Toomas 1989:** Akadeemik F. J. Wiedemann eesti ja soome keele erinevuste rõhutajana. – Seppo Suhonen (toim.), Ferdinand Johann Wiedemannin muisto. Suomalais-virolainen Wiedemann-seminaari Helsingissä 5.–6.10.1887, lk. 15–30. Castrenianumin toimitteita 31. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Hint, Mati 1997:** Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kasik, Reet 1999:** Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Laanekask, Heli 2006:** Ferdinand Johann Wiedemanni eesti keele grammatikast. – Annekatrin Kaivapalu – Külvi Pruuli (toim.), Lähivertailuja 17, lk. 167–179. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Pajusalu, Karl – Sutrop, Urmas 2005:** Vorwort zur Faksimileausgabe. – Ferdinand Johann Wiedemann, Grammatik der estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache. [Paginatsioon puudub.]
- Ross, Kristiina 2003:** Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Viitso, Tiit-Rein 2003:** Phonology, morphology and word formation. – Mati Ereht (ed.), Estonian Language, lk. 9–92. Linguistica Uralica, supplementary series.1. Tallinn: Estonian Academy Publishers.
- WG = Wiedemann, Ferdinand Johann 1875:** Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Pétersbourg: Académie Impériale des Sciences.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1855:** Ueber die neueste Behandlung der Ehstnischen Grammatik. – Mélanges Russes tirés du Bulletin Historico-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg. Tome II, 6me livraison, lk. 669–758. St.-Pétersbourg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869:** Gutachten des Herrn Akademikers Wiedemann über die neue ehstnische Orthographie. (Ertheilt auf Ansuchen der Section der ehstländischen literarischen Gesellschaft für ehstnische Sprache und Literatur). Reval: Lindfors' Erben.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1873: Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache. – Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft. Band 7, Heft 1, lk. 57–80. Dorpat.

Wiedemann, Ferdinand Johann 2002: Uurimus Võru murdest. Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 20. Tartu: Tartu Ülikool.